

تاریخ نظامی: کارکرد و ضرورت

دکتر بهادر امینیان

دارد که به تدریج ابعاد مختلف خود واقعه، تحت تأثیر روایت‌های مختلف قرار می‌گیرد و شیوه بیان آن واقعه و روایت مورد پذیرش آن، سایه خود را بر اصل آن واقعه می‌گستراند. این روایت اگر صحیح و دقیق صورت پذیرد می‌تواند قضاوت همگان را منطبق بر واقع شکل دهد. خاطرات جمعی به مدد روایت‌گری از مرز زمان و مکان درمی‌گذرند و با ایجاد چارچوب‌های اجتماعی و فرهنگی، هویت‌های فردی را به هویت جمعی تبدیل می‌کند.^(۱) بر مبنای این تفسیر از هویت، ادبیات و روایتی که از طریق آن به آحاد یک ملت منتقل می‌گردد، نقش اصلی و تعیین‌کننده‌ای می‌یابد. همچنین ذکر شده است که "هویت علاوه بر خودآگاهی نیازمند تداوم‌یابی است. چنانکه مفهوم ملت، گواه روشنی از ضرورت پاسخ‌گویی به این نیاز است. سرانجام تحقق هویت در گرو احساس اتصال کردن جزء با کل است. روایت این نیازها برای هویت را ترسیم و تأمین می‌کند."^(۲)

مسئله فوق اهمیت تاریخ و روایت تاریخی را مشخص می‌کند. در بحث روایت جنگ، تاریخ جنگ و تاریخ نظامی نقش اصلی را بر عهده دارند. علاوه بر اهمیت تأثیرگذار

تاریخ نظامی هر ملت، بخش مهمی از هویت آن را تشکیل می‌دهد. بسیاری از ملت‌ها فرآیند شکل‌گیری و تکامل خود را مدیون حوادث تلخ و شیرین در گذشته‌های دور و نزدیک خود هستند؛ وقایعی که همانند نقاط عطف تعیین‌کننده، سرنوشت آنها را رقم زده و همیشه در خاطره تاریخی آنها زنده است و در شکل‌گیری رفتار و فرهنگ آنها حضور مستمر و فعالی دارد. جنگ‌های دور و نزدیک تاریخ یک ملت، مهم‌ترین و مؤثرترین وقایع تأثیرگذار بر فرهنگ و سنن آن ملت می‌باشند. هستند که به دلیل تأثیرات درد و رنج همراه با این وقایع - همانند شکوه و افتخار باقی‌مانده از آنها - نقش غیرقابل‌انکاری در شکل‌دهی به خصوصیت‌ها و ویژگی‌های روحی - روانی ملت‌ها دارند. در ادبیات علمی امروز نقش جنگ و خاطرات به جای مانده از آن، در فرآیند ملت‌سازی غیرقابل‌انکار می‌باشد. مسئله بسیار مهمی که در این چارچوب اهمیت روزافزونی دارد و شاید در مواردی به اندازه خود جنگ مؤثر می‌باشد، شیوه روایت آن واقعه می‌باشد.

در واقع روایت مورد پذیرش در سطح جامعه است که تأثیرات آن واقعه را تعیین می‌کند. این مسئله تا حدی اهمیت

در طول سالیان گذشته - و دست کم تا ده سال پس از پایان جنگ تحمیلی - به دلایل مختلف در سطح دانشگاه‌های کشور، هیچ کرسی تاریخ نظامی وجود نداشت و تعداد بسیار محدودی کتاب در مورد تاریخ نظامی کشور به رشته تحریر آمده است. علاوه بر آن نیز نشریه‌ای برای تدوین این تاریخ طولانی و پرفراز و نشیب وجود ندارد و تنها تعدادی مقاله بسیار محدود در این عرصه به نگارش درآمده و حتی کتاب‌ها و مقاله‌هایی که در این عرصه به زبان‌های غیرفارسی نوشته شده نیز به زبان فارسی ترجمه و منتشر نشده‌اند.

روایت، باید ابعاد دیگر فلسفه و تاریخ نظامی را نیز در نظر گرفت. تحلیل و درک وقایع دور و نزدیک برای هر ملت نقش تعیین کننده‌ای دارد و از این رهگذر است که می‌توان ضعف‌ها و قوت‌ها، فرصت‌ها و آسیب‌پذیری‌ها را دریافت و به ترمیم و بهره‌گیری از آنها همت گماشت، روند عمومی جامعه را دریافت، مسائل متغیر را تشخیص داد و عوامل متداوم در جامعه را تعیین کرد. پیوستگی مسائل و تأثیرگذاری آنها تا حدی است که نمی‌توان مسائل را مجرد و بدون تأمل در سوابق، ریشه‌ها، گذشته و روند آنها درک و تحلیل کرد.

در سرنوشت و وضعیت یک ملت - به ویژه در مباحثی مانند روحیه، خواست و ویژگی‌ها و خصوصیات آن ملت - وقایع تاریخی به ویژه وقایع نزدیک و بزرگ نقش تعیین کننده‌ای ایفا می‌کنند و تاریخ همانند یک آزمایشگاه بزرگ صحنه اثبات دیدگاه‌ها و نظریه‌ها عمل می‌کند. اغلب دانشمندان نامدار نیز به تحلیل مسائل تاریخی اهمیت فوق‌العاده‌ای داده و در مواردی نیز از آن آغاز کرده‌اند. (۳)

بدون ارائه یک توصیف صحیح از وقایع رخ داده و روند

آن نمی‌توان انتظار ارائه تحلیل صحیح و پیش‌بینی وقایع آینده را داشت. این بحث تا حد زیادی اهمیت فلسفه و تاریخ نظامی را روشن می‌سازد.

کلاوزویتس که به عنوان بزرگ‌ترین فیلسوف و اندیشمند عرصه جنگ و استراتژی معروف است می‌گوید: تنها مطالعه تاریخ نظامی است که می‌تواند به افرادی که تجربه مستقیمی از جنگ ندارند، تصویر روشنی از ویژگی‌های عملکرد این ماشین بزرگ و برخورد‌های آن بدهد. (۴)

"سرلشکر فولر - که به معتبرترین اندیشمند جنگ و استراتژی تا پیش از جنگ جهانی دوم، به ویژه جنگ تانک معروف است - نیز در همین رابطه می‌گوید: تاریخ است که به مایاد می‌دهد که چگونه درباره آینده فکر کنیم." (۵)

با توجه به کار ویژه‌های تعیین کننده تاریخ و تاریخ نظامی، این مسأله در کشورهای مختلف مورد توجه و دقت قرار گرفته است و توسعه و بهره‌برداری از آن به طور سامان یافته‌ای پیگیری می‌شود. آمار و ارقام بیان‌گر میزان پرداختن جوامع مختلف به این مسائل است. کشورمان نیز به دلیل ویژگی‌های ژئوپلیتیک و فرهنگی خود در موقعیتی قرار دارد که جنگ و درگیری، بخش اعظم تاریخ آن را تشکیل می‌دهد. به دلیل ضرورت پیگیری مستقل مسائل ملی و عدم امکان بهره‌برداری مستقیم از تجربه‌ها و درس‌های سایر کشورها، استفاده از تجارب مستقیم تاریخی و درس‌آموزی دست اول از آنها در اولویت جدی جامعه قرار دارد.

علی‌رغم این اولویت و ضرورت پرداختن به تاریخ نظامی ایران - به ویژه افتخارات بزرگی همانند دوران جنگ تحمیلی - و تأثیری که پرداختن صحیح و اصولی به این مسأله در شکل‌دهی به مؤلفه‌های مثبت هویت ملی و ویژگی‌های جامعه به دنبال دارد، مشاهده می‌کنیم که کوتاهی‌های بسیاری در این مورد انجام شده است بررسی تطبیقی حجم وقایع و اسطوره‌ها و افتخارات ایجاد شده و نحوه و نوع پرداختن، پاس داشت و انتقال فرهنگ جنگ تحمیلی در

این انتظار وجود دارد که به موازات توجه به نقش و تأثیر تاریخ نظامی جنگ ایران و عراق در هویت سازی، در عرصه بررسی های نظامی - استراتژیک نیز مورد توجه قرار گیرد، خصوصاً آنکه تداوم تهدیدات علیه هویت و موجودیت جمهوری اسلامی، ضرورت توجه به ابعاد هویتی و نظامی جنگ را دوچندان کرده است.

شماره بخش مستقلی را به جنگ جهانی دوم و سایر تجربیات جنگی ارتش امریکا اختصاص می دهد. کتب انتشار بسیاری از کشورها علاوه بر پرداختن علمی به بحث تاریخ نظامی در قالب دوره های آموزشی، کرسی های علمی، کتب و نشریات، طی یک برنامه سیستماتیک و منسجم می کوشند اسطوره ها و خاطره تاریخ نظامی خود را زنده نگاه دارند. به طور مثال کشور روسیه که پیش از این بدان پرداخته شد نیز نمونه قابل توجهی است. (۷)

در طول سالیان گذشته - و دست کم تا ده سال پس از پایان جنگ تحمیلی - به دلایل مختلف در سطح دانشگاه های کشور، هیچ کرسی تاریخ نظامی وجود نداشت و تعداد بسیار محدودی کتاب در مورد تاریخ نظامی کشور به رشته تحریر آمده است. علاوه بر آن نیز نشریه ای برای تدوین این تاریخ طولانی و پرفراز و نشیب وجود ندارد و تنها تعدادی مقاله بسیار محدود در این عرصه به نگارش درآمده و حتی کتاب ها و مقاله هایی که در این عرصه به زبان های غیرفارسی نوشته شده نیز به زبان فارسی ترجمه و منتشر نشده اند.*

پس از دوران دفاع مقدس نیز این واقعه بزرگ و حماسی - که خود در تاریخ معاصر ایران از جهات مختلفی یک استثنا بود و از معدود موفقیت ها و پیروزی های ملی در طول دویست سال گذشته در رویارویی نظامی با دشمنان خارجی محسوب می گردد - به طور طبیعی در ادبیات فارسی - شعر، رمان، فیلم، داستان و ... - جایگاه قابل توجهی - هرچند کمتر از میزان مورد انتظار - به دست آورده ولی در عرصه جامعه شناسی، پاس داشت عناصر هویتی و عرصه های علمی حضور و تأثیر کم تری داشته و عمدتاً به شکل تبلیغی - شعاری ارائه شده و هنوز تا دست یابی به مقام لازم، راهی طولانی در پیش دارد و تلاش های نهادها و موسسات مختلف در این عرصه هنوز به نتیجه مطلوب نرسیده است.

هرچند بررسی ابعاد نظامی و عملیاتی دفاع مقدس،

ایران با نمونه های موفق در سایر کشورها بیان گر کاستی و کمبودهای جدی در این زمینه در کشور ما می باشد. به طور کلی در جوامع علمی و دانشگاه های مطرح جهانی، تاریخ نظامی و بررسی علمی آن جدی گرفته می شود و کرسی های معتبر با قدمتی طولانی برای پژوهش و تدریس آن فعال می باشد و دانشجویان در سطوح مختلف، آموزش دیده و با این مباحث آشنا می شوند. به طور مثال در یک بررسی میدانی، از ۵۴۴ مؤسسه که در امریکا در عرصه مسائل آموزشی و تحقیقاتی - در عرصه تاریخ - فعالیت می کنند، حدود ۱۶۴ مؤسسه - کمتر از یک سوم - آنها فوری با مسئولیت تدریس در تاریخ نظامی دارند و حدود ۲ درصد تمامی مورخان در امریکا، مورخان نظامی بوده اند و به بررسی یا تدریس در این بخش مشغول بوده اند. (۶) همچنین باید به اهتمام ارتش امریکا در تدوین و توسعه تاریخ نظامی امریکا و ارائه تاریخ نظامی آن کشور منطبق با معیارهای قابل قبول خود اشاره کرد. ارتش امریکا در کنار گنجاندن واحدهای تاریخ نظامی در برنامه درسی دانشکده ها و دوره های نظامی خود، نسبت به برگزاری دوره های کوتاه مدت تابستانی در مورد تاریخ نظامی در دانشگاه ها نیز اقدام می نماید و علاوه بر انتشار مرتب و نشریات در مورد تاریخ نظامی امریکا و حتی تاریخ نظامی و اندیشمندان اروپا، بخش قابل توجهی از نشریات رسمی خود را به این مسئله اختصاص می دهد. به طور مثال نشریه رسمی نیروی زمینی امریکا تحت «عنوان بررسی نظامی» (Military Review) در هر

* مقاله هایی که در این عرصه به زبان های خارجی نوشته شده در مواردی بیان گر توان و اهمیت تاریخ نظامی ایران می باشد که متأسفانه در مجامع داخلی، چندان مورد توجه قرار نگرفته است. از حدود مقاله هایی که در این عرصه به زبان فارسی ترجمه و چاپ شده، مقاله زیر است: ریچارد گابریل، ایران: پیدایش لجستیک، ترجمه مصطفی حقیری، مجله سیاست دفاعی، شماره ۱۱-۱۰، بهار و تابستان ۱۳۷۴، صص ۱۸۵-۱۶۳.

وظیفه و در صلاحیت مراکز علمی نظامی، دانشکده‌های نظامی، افسری و جنگ است و این مراکز نیز عرصه عمل و آزمایشگاه‌آزمون تئوری‌های نظامی هستند و مباحث خود را در آن جست‌جو می‌کنند؛ ولی این عرصه ابعاد بین رشته‌ای مهم دیگری نیز دارا می‌باشد که پرداختن به آنها می‌باید فراتر از حوزه‌های خاص نظامی نیز مورد توجه قرار گیرد. علوم‌ی چون: جنگ روانی، مسائل اطلاعاتی، سیاست‌سازی و تصمیم‌گیری، سیاست‌های اقتصادی، اجتماعی و ... جزو این موارد محسوب می‌گردند. امروزه بیان می‌گردد که پیش‌رفت تکنولوژی، صحنه‌های نبرد و عناصر مؤثر بر آن را کاملاً تغییر داده و درس‌های نبردهای پیشین، بیشتر جنبه تاریخی پیدا کرده و ویژگی مربوط بودن و درس‌آموزی را از دست داده‌اند.

هر چند بخش‌هایی از این ادعا در عمل صحت خود را اثبات کرده است ولی تجربه بشری مشخص می‌سازد که بسیاری از وقایع و حقایق در طول تاریخ اعتبار خود را حفظ می‌نمایند و به همین دلیل است که در عرصه اندیشه نظامی می‌توان برخی از دیدگاه‌های اندیشمندانی چون سون تزو، کلاوزویتس، مولتکه و ... را معتبر دانست. این نکته نیز قابل توجه است که ما در دوران جنگ‌های نامتقارن زندگی می‌کنیم که در آن توانایی به کارگیری نیروی نظامی برای شکل‌دهی سیاست، ایدئولوژی، صلح‌سازی، ملت‌سازی و ... دست کم به میزان به کارگیری چنین نیرویی برای شکست ارتش متعارف اهمیت دارد. (۸)

فرهنگ نظامی، روحیه ملی، تجربه نزدیک و از همه مهم‌تر هویت ملی کشور ما امروزه تا حد زیادی تابع تاریخ دفاع مقدس و روایت پذیرفته شده آن است و این بحث امروزه اهمیت خود را بیشتر نشان می‌دهد.

وقایع مختلفی که در جوامع پیرامون ما در حال وقوع است بیان‌گر این مسئله است که جوامع اسلامی در فرآیند تعریف و تثبیت هویت خود هستند. مقاومت همه جانبه جوامع مختلف اسلامی در برابر اشغال، فشار خارجی،

تهاجم، تحمیل الگوهای غیرومی و ... تلاش برای تعریف و تثبیت هویت خودی را متبلور می‌سازد. آنچه که جامعه ما را در این میان متمایز می‌سازد تجربه موفق و ملموس دفاع از هویت خودی است. این تجربه موفق، میراث ارزش‌مندی است که در صورت بهره‌گیری صحیح می‌تواند همانند محافظ مقتدری مانع از انحراف و نابودی مولفه‌های هویتی گردد. امریکا نیز اولویت عمل خود در جهان اسلام را تأثیرگذاری بر فرآیند شکل‌گیری هویت این جوامع قرار داده است. طرح خاورمیانه بزرگ و یا خاورمیانه جدید، هدف اصلی خود را تغییر مولفه‌های شکل‌دهی رفتار مسلمانان قرار داده است و این مفهوم را در چارچوبی تحت عنوان "ملت‌سازی" ارائه می‌کند.

این انتظار وجود دارد که به موازات توجه به نقش و تأثیر تاریخ نظامی جنگ ایران و عراق در هویت‌سازی، در عرصه بررسی‌های نظامی - استراتژیک نیز مورد توجه قرار گیرد، خصوصاً آنکه تداوم تهدیدات علیه هویت و موجودیت جمهوری اسلامی، ضرورت توجه به ابعاد هویتی و نظامی جنگ را دوچندان کرده است.

منابع:

۱. دکتر بهزاد دوران و منوچهر محسنی، هویت، رویکردها و نظریه‌ها، علی‌اکبر علیخانی، مبانی نظری هویت و بحران هویت، تهران، پژوهشکده علوم انسانی و اجتماعی جهاد دانشگاهی، ۱۳۸۳، ص ۱۳۵.
۲. فرانک جمشیدی، هویت، روایت، جنگ، فصل‌نامه مطالعات ملی، سال ششم، شماره ۳، ۱۳۸۴، ص ۲۷-۳۰، p. ۶۶-۸۵ (Jan-۳۹۹۱)

3-David Hawke, "Military History and the modern soldier", Military Review (Jan-1993) p.p.58 - 66 , p.63

4- Anthany cardsman, "Gram strategy and the lessons of military history", center for strategic and international studies coct 20041, p.9

5- Anthany cardsman, "Gram strategy and the lessons of military history", center for strategic and international studies coct 20041, p.9

۶. برای بررسی بیشتر در این مورد ر.ک: بهادر امینیان، مطالعات استراتژیک در ایران، مجله سیاست دفاعی، شماره ۹، زمستان ۷۳.

۷. بنگرید: جهانگیر کرمی و بهادر امینیان،

8- Cordesman, , p.10